

Makroekonominė politika: genderinis požiūris

Ona Gražina Rakauskienė

Lietuvos teisės universitetas
Ateities g.20, LT-2057 Vilnius

Taikant naujausius socialinės–ekonominės analizės metodus, plačiai paplitusius pasaulyje pastaruoju metu, straipsnyje iškeliami genderinio požiūrio svarba kuriant ir įgyvendinant valstybės ekonominę politiką. Parodoma, kad tai problema, kuri daro įtaką ekonomikai ne tik mikrolygmeniu – namų ūkių veiklai, tačiau ir mezolygmeniu – instituciniu, t. y. gamybos sektorių, įmonių, ūkininkų, bankų, bei makrolygmeniu – valstybės biudžeto formavimu, pinigų politikos, užsienio prekybos ir ekonomikos augimo aspektais.

Raktažodžiai: genderinė analizė, genderinė sistema, genderiniai iškreipimai, genderinis atotrūkis, genderinė ekonomika, genderinis biudžetas, genderiniai santykiai užsienio prekyboje.

Keywords: gender analysis, gender system, gender bias, gender gap, gender economics, gender responsive budget, gender and trade.

Įvadas

Subalansuotai ir objektyviai vertinant globalizacijos procesą aišku, kad jo padariniai valstybei gali būti įvairūs – teigiami (laisvas finansų ir kapitalo, prekių, paslaugų ir asmenų judėjimas, naujų technologijų ir informacinių sistemų plėtra, spartus ekonomikos augimas, mokslo ir technikos pažanga) ir neigiami (kapitalo ir proto nutekėjimas, didėjantis nedarbas, gyvenimo lygio nuosmukis, valstybių ir gyventojų ekonominės ir socialinės nelygybės didėjimas).

Šiame kontekste iškyla **genderinis požiūris**. Jis įgavo nepaprastai platų užmojį pasaulyje praeito šimtmečio pabaigoje ir ypač stiprėja pastaraisiais metais.

Genderinis požiūris reiškia visuomenėje vykstančių procesų nagrinėjimą per lyčių prizmę. Tačiau, skirtingai nuo biologinio lyties suvokimo, čia pabrėžiamas socialinis požiūris. Terminas „**gender**“ skiriasi nuo biologinio lyties apibrėžimo „**sex**“ ir išreiškia socialinius vyrų ir moterų vaidmenis, socialinių jų elgesį, socialinius lūkesčius ir motyvus.

Aišku, moterys ir vyrai skiriasi biologiniu požiūriu, tačiau atskirų šalių kultūroje šie biologiniai skirtumai įvelkami į skirtingą „socialinį rūbą“, kurį lemia nevienodai visuomenėje suprantamas vyrų ir moterų socialinis–ekonominis vaidmuo, elgesys, teisės ir normos, vertybių sistema, prieinamumo prie ekonominių išteklių ir jų panaudojimo galimybės – vadinamoji istoriškai susiklosčiusi **genderinė sistema**.

Visuomenėje teigiama, jog vyrų ir moterų socialiniai motyvai ir lūkesčiai skiriasi, todėl egzistuoja vadinamoji genderinė asimetrija – **genderiniai iškreipimai, genderinis atotrūkis, genderinis nuokrypis**,

kurie socialiniu–ekonominiu požiūriu dar nėra visapusiškai ir nuodugnai ištirti.

Iš esmės kalbama apie moterų – globalizacijos proceso dalyvių, kurių milijonai susibūrė į tarptautinį judėjimą, apimančių visas pasaulio šalis, vaidmenį ir jų indėlį į ekonomiką. 1995 m. Pekino forumas parodė šio judėjimo mastą (jame dalyvavo 30 tūkst. žmonių), o jo metu priimtoje platformoje keliamos problemos privertė palaužti skeptišką lyderiaujančių pasaulio šalių požiūrį į genderinį aspektą.

Pasaulinių organizacijų (Pasaulio banko, Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulinės prekybos organizacijos, Europos tarybos, Europos ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko ir kt.) inicijuojamų ekonominių reformų kritika buvo tokia pagrįsta ir fundamentinė, kad pirmieji šių organizacijų asmenys buvo priversti reaguoti ir atsižvelgti į nacionalinių ekspertų nuomonę vertinant genderinius padarinius, **daugeliui** įvairių pasaulio regionų kuriamose ir įgyvendinamose ekonominėse ir socialinėse programose. Pavyzdžiui, Pasaulio bankas nusprendė įvesti genderinę komponentę, kaip vieną iš pagrindinių ir būtinų sąlygų rengiant vadinamąsias struktūrinės plėtros programas (SAP – *Structural Adjustment Programs*), skirtas besiplėtojančioms ir rinkos ekonomiką kuriančioms šalims, siekiant stabilizuoti pagrindinius makroekonomikos rodiklius.

Genderinės analizės metodai vis labiau skverbiasi ir užima tinkamą vietą kuriant valstybės ekonominę politiką. Atskleidžiama genderinės analizės sąsaja su valstybės finansų formavimu – biudžetu ir pinigų politika, užsienio prekybos politika, gyven-

tojų pajamų formavimu ir šalies konkurencingumo didinimu, ekonomikos augimu.

Galima pagrįstai teigti, kad naujausias šiuolaikinis požiūris pasaulyje formuojant valstybės ekonominę politiką remiasi genderinės analizės taikymu. Atsirado ir nauja ekonomikos mokslo sritis – **genderinė ekonomika** ir atitinkamos jos sudėtinės dalys – genderinis išteklių paskirstymas, genderinis biudžetas, genderinė užsienio prekybos politika, genderinė užimtumo ir pajamų politika, genderinė ekonominės politikos strategija, genderinė regioninė politika, genderinė ūkio politika ir t. t.

Genderinius tyrimus inicijuoja ir aktyviai remia Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Jungtinės Tautos, Tarptautinės plėtros tyrimų centras – IDRC (*International Development Research Centre*), UNDP (*United Nations Development Programme*) ir UNFEM (*United Nations Development Fund for Women*) Jungtinėse Amerikos Valstijose; Kanadoje – CIDA (*Canadian International Development Agency*); žinomos pasaulinės moterų organizacijos WID (*Women in Development*), WIDE (*Women in Development Europe*) ir daugelio šalių panašios veiklos organizacijos – WBI (*Women's Budget Initiative*).

Gerai žinomi pasaulyje genderinės ekonomikos tyrimų centrai, kurie susiformavo Didžiojoje Britanijoje – Sasekso tarptautinės plėtros tyrimų institute, Kembridžo ir Oksfordo universitetuose, Londono Ekonomikos ir politinių mokslų mokykloje, Amerikoje – Harvardo universiteto Tarptautinės plėtros institute, Vokietijoje – Hanoverio tarptautiniame moterų universitete.

Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos ir pasaulio erdvę būtų tikslinga nedelsiant pradėti darbą šia kryptimi, prisijungiant prie pažangiausių socialinių–ekonominių tyrimų, taikant genderinės analizės metodus makroekonomikos ir struktūrinių reformų srityje.

1. Moterų judėjimo rezultatai globalios finansų sistemos kontekste

Dabartiniu metu pasaulio moterų judėjimas pasiekė neprecedentį globalinės integracijos lygmenį. Svarbūs šios integracijos etapai buvo keturios Jungtinių Tautų Organizacijos surengtos konferencijos moterų problemų klausimais – Mechike (1975 m.), Kopenhagoje (1980 m.), Nairobyje (1985 m.) ir Pekine (1995 m.).

Pekino konferencijos veiksmų platforma, suderinta su 189 valstybėmis, tapo stipriu pasaulio moterų judėjimo postūmiu. Svarbu tai, kad genderinės problemos išsiplėtė už tarptautinių ir nacionalinių ribų, o tokios pasaulinės organizacijos kaip Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas pradėjo dalyvauti

ir ėmėsi aktyvių priemonių sprendžiant genderines problemas.

Pekino konferencijos veiksmų platforma skyrė didžiulį dėmesį ekonominei moterų būklei (UN, 1996 m.). Kaip išskirtinai svarbios buvo pažymėtos šios problemos:

- moterų diskriminacija darbo rinkoje;
- nepakankamas moterų darbo indėlio į ekonomiką įvertinimas;
- ribotos moterų galimybės gaunant ir panaudojant ekonominius išteklius.

Per visą šį laikotarpį buvo įkurta keletas pasaulinių organizacijų genderinės lygybės klausimais, pvz., amerikiečių moterų organizacija WEDO (*Women's Environmental and Development Organization*), įkurta 1990 m., kuri įnešė didžiulį indėlį, analizuodama TVF, Pasaulio banko, PPO ir transnacionalinių korporacijų veiklą. WEDO parodė, kad, siekiant genderinės lygybės pažangos, ši procesą veikia ekonominė globalizacija ir „moters yra tas objektas, kuris absorbuoja struktūrinių pokyčių šoko pasekmes“.

Europoje veikia WIDE (*Women in Development Europe*), įkurta 1993 m., ji gina moterų interesus Europos Sąjungoje ir jos padaliniuose – Europos Komisijoje ir Europos Parlamente. WIDE taip pat rengia treningo programas genderinės ekonomikos srityje.

1990 metais susikūrė įvairūs Šiaurės ir Pietų šalių moterų aljansai, kurių atsiradimą paskatino ir globalių informacinių technologijų plėtra. Vienas iš tokių aljansų – *Global Alliance for Economic Justice*, įkurtas 1992 m. Dabartiniu metu šio aljanso narės yra WEDO, WIDE, amerikiečių tinklas *Alternative Women in Development* (Alt-WID), *Women in Development* (WID), *The Canadian Research Institute for the Advancement of Women* (CRIAOW), Kanados organizacija *National Action Committee* (NAC), amerikiečių *Center for Women's Global Leadership* ir grupė *European Solidarity towards Equal Participation of People* (EUROSTEP).

Vietinės, nacionalinės, regioninės ir globalinės asociacijos nagrinėja finansų problemas genderiniu aspektu keturiomis kryptimis:

- informacinė parama ir treningo programos;
- moterų teisių gynimas;
- finansinių kreditų teikimas;
- genderinė analizė.

Informacinė parama ir treningo programos

Moterų nevyriausybinės (MNO) organizacijos išleidžia daugybę pranešimų, brošiūrų, lankstinukų, skirtų ekonominiams paskutinio dešimtmečio problemoms, struktūrinės plėtros programoms, paskolų politikai ir valstybės makroekonominei politikai. Šiais

klausimais rengiamos genderinės ekonomikos mokymo programos.

Pavyzdžiui, WIDE parengė genderinės ekonomikos mokymo kursą moterims, gyvenančioms Europoje. Vadovėlis „Moters rinkos ekonomikoje“ (*Women in the Market: A Manual for Popular Economic Literacy*) pirmą kartą buvo išleistas 1998 m. ir dabar nuolat leidžiamas bei papildomas.

Kurso tikslas – padėti moterims įvertinti ir nustatyti Europos moterų atsakomybę už priimamą makroekonominį sprendimą pdaarinius ekonominiams vyrų ir moterų statusui. Problemos nagrinėjamos šiose srityse: valstybės biudžetas, monetarinė politika, užsienio prekybos politika.

Moterų teisių gynimas

Didžioji šios srities veiklos dalis orientuota į neoliberalios ekonominės politikos (*mainstream*) ir makroekonominės politikos prioritetų kritišką vertinimą.

Svarbi iniciatyva šia linkme buvo organizacijos „Moterų požiūris į Pasaulio banką“ (*Women's Eyes on the World Bank*), kuriai pradžia davė Pekino konferencija, įkūrimas. Judėjimas „Globalinė kampanija transformuojant Pasaulio banką moterų poreikių labui“ (*Global Campaign to Transform the Bank to Meet Women's Needs*) siekia šių tikslų:

- išplėsti moterų atstovavimą Pasaulio banko veikloje;
- sukurti institucinius pagrindus, diegti kompleksinį genderinį požiūrį Pasaulio banko projektuose ir programose;
- didinti banko investicijas į sveikatos apsaugą, švietimą, žemės ūkį, užimtumo skatinimą, finansinių paslaugų moterims plėtrą;
- didinti moterų skaičių vadovaujančiuose Pasaulio banko padaliniuose.

Kampanijai pavyko pasiekti svarių laimėjimų – pavyzdžiui, pavyko įteisinti genderinę ekspertizę daugumoje Pasaulio banko projektų.

Kitas tarptautinis forumas – „Moterų požiūris – Jungtinių Tautų internetas moterų pažangai ir tobulėjimui“ (*Women Watch – The UN Internet Gateway on the Advancement and Empowerment of Women*) – susibūrė Jungtinių Tautų pastangų dėka. Šiame forume nuolat rengiamos diskusijos genderinės ekonomikos klausimais.

Finansinių kreditų teikimas

Siekiant įgyvendinti Pekino rekomendacijas, vis daugiau moterų organizacijų naudojasi moterims skirtais finansiniais kreditais.

Viena iš pirmųjų tarptautinių organizacijų, teikiančių kreditus moterims, tapo „Pasaulio moterų bankas“ (*Women's World Banking – WWB*). Ji dabar veikia 40–yje pasaulio šalių – teikia kredito paskolas, pagalbą rengiant verslo planus, programas.

Genderinė analizė

Tai viena iš aktyviai besiplėtojančių moterų asociacijų veiklos krypčių, vadinamoji „etinė analizė“ – naujas instrumentas firmų ir vyriausybių monitoringui atlikti. Tradicinė ekonomikos analizė įvertina finansinius organizacijų rodiklius – „etinis auditas“ labiau orientuotas į socialinių klausimų ir aplinkos apsaugos problemų sprendimą. Socialinis auditas gali turėti ir genderinį pjūvį. Pirmą kartą pasaulyje valstybės pajamų ir išlaidų genderinė analizė buvo atlikta 1996 m. Australijoje, vėliau – Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje ir plačiai imta taikyti ir kitose valstybėse.

Genderinė valstybės finansų sistemos analizė nagrinėja moterų ir vyrų mokesčių dydį, našta ir valstybės biudžeto pajamų paskirstymą genderiniu aspektu. Ji leidžia nustatyti **genderinį nukrypimą** valstybės išlaidų struktūroje, gamyboje, taip pat darbo našumo, vartojimo, taupymo, investicijų, pajamų srityse.

Genderinė analizė atskleidžia valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis, susiejusias su genderine diskriminacija. (*Buvinic, 1996*)

Taikydami genderinę analizę makroekonominės politikos srityje, tyrinėtojai paneigia neoklasikinės „mainstreaming'o“ teorijos požiūrį, kad makroekonominė politika (valstybės biudžeto, mokesčių, pinigų politika) yra neutrali genderiniu požiūriu.

Pagrindinės išvados, kurios buvo padarytos pasaulinio moterų judėjimo ir į kurias savo tolesnėje veikloje atsižvelgė Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, buvo tokios:

- Genderiniai nukrypimai yra giliai įsišakniję globaliniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) aspektais. Susijusių su genderine diskriminacija ekonomikos problemų sprendimas negali apsiriboti tik mikroekonomikos sritimi. **Genderinė asimetrija, iškraipymai pasireiškia makroekonominio lygmeniu, todėl genderinių problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir taikomi makroekonominėje politikoje.**

- **Siekiant pašalinti genderinius iškraipymus, visų pirma būtina parengti valstybės finansų politikos priemonių programą.** Tuo tikslu reikėtų veikti apimant įvairias kryptis, keliant genderinio sąmoningumo lygmenį, genderinių problemų suvokimą ir atitinkamų įstatymų kūrimą bei pagrindimą.

- **Būtina koreguoti TVF vykdomą monopolinę politiką, teikiant rekomendacijas genderiniais aspektais.** „Moters turi aktyviai įsitraukti į TVF reforma-

vimo diskusiją. Priešingu atveju jos praras unikalią galimybę plėtojant genderinę tarptautinių finansų politiką“ (*Aslanbequi and Summerfield, 2000*).

• Pasaulio bankas ir regioniniai rekonstrukcijos bei plėtros bankai turi peržiūrėti **žmoniškųjų išteklių plėtros kreditavimo politiką**, atsižvelgiant į genderinį aspektą. Šiuo tikslu bankai gali panaudoti šiuos indeksus: **genderinės plėtros indeksą** (GDI – *Gender and Development Index*) ir **genderinės socialinės plėtros indeksą** (GEM – *Gender Empowerment Index*), kuriuos pasiūlė Jungtinių Tautų plėtros programa.

Genderinės plėtros indeksas inkorporuoja genderinės nelygybės aspektus į žmoniškojo potencialo plėtros indeksą (*Human Development Index* – HDI). Genderinės socialinės plėtros indeksu vertinama moterų sprendimų priėmimų įtaka ekonomikai ir politikai.

• UNIFEM (2000 m.) taip pat pateikė rodiklius moterų padėties pokyčiams matuoti. Teigiama, kad **perėjimas nuo kreditavimo politikos prie grantų (paramos teikimo) politikos** liudytų tokių visuomeninių vertybių kaip švietimas ir sveikatos apsauga statuso pripažinimą globaliniame kontekste.

Genderinio atotrūkio sumažinimas leistų padidinti investicijų į žmoniškąjį kapitalą atsipirkimą.

Taigi vienas iš svarbiausių akcentų yra tas, kad moterų judėjimų įneštos korektivos į ekonominę politiką neapsiriboja vien tik mikroekonomikos sritimi, o išsiplečia iki makroekonominio lygmens. Finansų sfera – tai viena iš pagrindinių globalizacijos sričių, ir genderinės problemos negali būti sprendžiamos vien tik mokomųjų ir kreditavimo programų lygmeniu.

• Kai kurios moterų judėjimo ekspertės siūlo **įvesti tarptautinių finansinių institucijų genderinę analizę**. Pavyzdžiui, „*Women Watch*“ dialogo dalyvės pasiūlė padaryti tarptautinių plėtros bankų (Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko, Azijos rekonstrukcijos ir plėtros banko ir kt.) projektų genderinę ekspertizę. *Gita Sen (2000)* pasiūlė sukurti **genderinę strategiją, analizuojant finansų ministerijų veiklą**. Siūloma, kad valstybės finansų efektyvus panaudojimas turi apimti diferencijuotą požiūrį į vyrų ir moterų gyvenimo lygio rodiklius, namų ūkių „rūpybos ekonomikos“ ir genderinio valdymo funkcijų paskirstymo, patikslinto moterų indėlio į BVP augimą rodiklius.

2. Genderinės ekonomikos koncepcijos

Pagrindinės prielaidos, lėmusios genderinės ekonomikos atsiradimą, yra šios:

- genderinių vaidmenų koncepcija;
- trejopo moterų vaidmens modelis, arba genderinio planavimo koncepcija;

- socialinių santykių koncepcija;

• „profeministinių“ ekonomistų sukurti modeliai, siejantys vadinamosios neoklasikinės mokyklos ir ekonominės teorijos feministinės kritikos šalininkus.

Šie požiūriai skiriasi įvairių genderinių problemų suvokimu, institucinės analizės, genderinių santykių įtakos ekonomikai vertinimu, taip pat skirtinga ekonomikos plėtros esminių problemų interpretacija ir siūlomais pokyčiais.

2.1. Genderinių vaidmenų koncepcija

Genderinių vaidmenų koncepcija (GVK) buvo sukurta Harvardo universiteto Tarptautinės plėtros institute (*International Development Institute of Harvard University*), bendradarbiaujant su USAID (*United States Agency for International Development*), vėliau ji buvo plačiai panaudota kitų tarptautinių plėtros institucijų.

Genderinėse koncepcijos dėmesys telkiamas į šias problemų grupes:

- prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės problema;
- dalyvavimo gamybos procese ir reprodukcijos proceso skatinimo bei kliūčių problemos;
- pareigų pasiskirstymo namų ūkio veikloje problema.

Šis požiūris apibūdinamas labiau kaip „integracinis“, t. y. vienijantis genderines problemas ir jų sritis, negu „transformacinis“, t. y. nagrinėjantis pokyčius.

Plėtra čia suprantama kaip procesas, kuriame gali dalyvauti tiek vyrai, tiek moterys, tačiau į struktūrinės plėtros programas reikėtų aktyviau įtraukti moterų ir genderines problemas.

Ši koncepcija apsiriboja namų ūkių genderine analize labiau neišsiplečiant rinkos, įmonių ir firmų veiklos, taip pat valstybės politikos kryptimi.

Šios koncepcijos esmė tampa idėja, kad moterys – tai vienalytė, homogeninė, nesikeičianti grupė. Genderinė hierarchija rasiniu, klasės ir kitais principais atsiduria už analizės lauko ribų.

Analizės išeities taškas – pirma, **požiūris į namų ūkių veiklą kaip į ūkio šaką, kur yra sukuriama pridėtinė vertė, kuri yra neįvertinama, ir darbas, sukuriant šią pridėtinę vertę, kuris yra nemokamas**.

Namų ūkis traktuojamas kaip sistema, savarankiškai skirstanti išteklius. Namų ūkis – tai socialinis-ekonominis institutas, atliekantis gamybinę ir vartojimo funkcijas.

Antra, **genderinė lygybė suprantama kaip vienos moterų ir vyrų prieinamumo prie ekonominių išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės galimybės**.

Trečia, šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad **genderinė lygybė ir ekonominis efektyvumas yra sinergetiniai, t. y. glaudžiai vienas su kitu susiję elementai.**

Ketvirta, genderinė analizė pateikiama kaip **diagnostinis planavimo instrumentas, naudojamas užkirsti kelią neefektyviam išteklių paskirstymui.**

Genderinių vaidmenų koncepcija, deja, apsiriboja daugiausia namų ūkių veikla ir nenagrinėja politinių institucijų (valstybės, tarptautinių organizacijų) veiklos genderiniu aspektu.

Metodologija, kuri remiasi genderinių vaidmenų koncepcija, naudojama USAID, CIDA, UNDP, IDRC ir Pasaulio banke.

Genderinės analizės rezultatai gali būti naudojami programų ir projektų strategijoms švietimo, mokyimo, kreditavimo srityse siekiant padidinti jų efektyvumą.

2.2. Genderinio planavimo koncepcija

Genderinio planavimo koncepcija, arba trejopo moters vaidmens modelis, taip pat nagrinėja moterų vaidmenis, tačiau išsiplečia už namų ūkių veiklos ribų. Išskiriamas **trejopas moterų vaidmuo: gamyboje, reprodukcijos procese ir vietos bendruomenių savivaldoje**, atskleidžiant, kaip susikuria ir atsinaujina genderinė nelygybė.

Genderinio planavimo koncepcijos terminą įvedė *Caroline Moser* – Londono universiteto koledžo (*University College – London Department of Planning Unit*) Planavimo departamento atstovė. Pirmasis ir pagrindinis šios metodologijos akcentas – **trejopo moterų vaidmens analizė**. Antra svarbi grupė – **praktinių ir strateginių genderinių poreikių išskyrimas**. Trečioji komponentė – **genderiniu aspektu siūlomų politinių požiūrių susistemimas**: socialinė parama (*welfare*), lygybė (*equity*), skurdas (*poverty*), efektyvumas (*efficiency*), moterų galimybių išplėtimas (*empowerment*).

Caroline Moser (1989, 1993) pasiūlė trejopo moters vaidmens schemą, siekiant atkreipti pasaulinių organizacijų struktūrinių plėtros programų rengėjų dėmesį į asimetrišką genderinį darbo paskirstymą, atsižvelgiant į padidėjusias sąnaudas.

Gamybinis moters vaidmuo apima jų dalyvavimą rinkos realiaje (gamybos) sektoriuje ir namų ūkių gamybos sektoriuje, kur yra kuriama „tiesioginė“ gamybos produkcija – pragyvenimo priemonės.

Svarbu pažymėti, kad abiem atvejais sukuriamos pajamos (pinigine išraiška arba natūrine – produktai ir paslaugos), taigi kuriama pridėtinė vertė.

Reprodukcinis moters vaidmuo – tai moters atsakomybė už vaikų gimdymą, auginimą ir priežiūrą, namų ūkio pareigų vykdymą. Tai reiškia, kad ant moters pečių gula atsakomybė už darbo jėgos reprodukciją ir jos plėtrą (palaikymą). Tai savotiškas „rūpybos ekonomikos“ sektorius.

Trečiasis moters vaidmuo – **dalyvavimas bendruomenės veikloje**, į kurią įeina veikla tiekiant komunalines ir kitas paslaugas – moteris atsako už bendruomenėje naudojamų išteklių (vandens tiekimą, gydymą, švietimą) tiekimą ir palaikymą.

Šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad, nepaisant to, jog visų trijų rūšių namų ūkio veikloje (gamyba, reprodukcija ir bendruomenės valdymas) dalyvauja ir vyrai, darbo paskirstymas tarp vyrų ir moterų yra ne visada tolygus ir akivaizdus.

Tai lemia visuomenėje egzistuojanti genderinių vaidmenų sistema. Dėl šios priežasties didelė dalis moterų darbo lieka lyg ir nematoma, nepripažinta ir vertinama kaip savaime suprantamas bei apibūdinama moters gamtine paskirtimi.

Trejopo moterų vaidmens koncepcija naudojama ne tik namų ūkyje – ji prasiskverbia toli už namų ūkio veiklos ribų.

Finansavimo iš valstybės biudžeto sumažinimas tokioms paslaugoms kaip šilumos, elektros energijos, vandens tiekimas arba sveikatos apsauga, socialinėms reikmėms tiesiogiai veikia moterų ekonominę veiklą – būtent moterys imasi atsakomybės taip planuoti ir išdėstyti ribojamus išteklius namų komunaliniame ūkyje, kad užtikrintų namų ūkių funkcionavimą ir gyvybingumą. Būtent moterys dažniausiai daro įtaką savivaldos institucijoms, verčia priimti infrastruktūros plėtros problemų sprendimus.

Praktiniai (einamieji) genderiniai poreikiai – tai poreikiai, plaukiantys iš konkrečių moterų gyvenimo sąlygų, atitinkančių jų pozicijas genderiniame darbo pasidalijime. Einamieji moterų poreikiai – tai maisto produktų tiekimas, aprūpinimas drabužiais, avalyne, ilgalaikio vartojimo prekėmis, taip pat sveikatos apsauga, vandens tiekimas.

Strateginiai moters poreikiai, priešingai einamiesiems, išplaukia iš moters kaip pavaldinės padėties. Tam formuluojama nauja alternatyva, grindžiama labiau lygiateisiškos visuomenės modeliu, kuris apima darbo pasidalijimo pagal lytį prevenciją, politinės ir ekonominės lygybės įteisinimą, reprodukcinę laisvę, smurto moterų atžvilgiu panaikinimą.

Einamųjų ir strateginių genderinių poreikių koncepcija pateikia lankstesnį, vadinamąjį „transformacinį“ požiūrį į plėtrą, tačiau neatsižvelgia į konfliktinius genderinių santykių aspektus.

Genderinio planavimo koncepcijos požiūriu yra smarkiai kritikuojama ekonomikos augimo ir makroekonominės plėtros prioritetų nuostata. Teigiama, kad ji turi mažai ką bendra su realiai liberalia rinka, liberaliąja ekonomika ir pilietinės visuomenės plėtra; kad makroekonominės politikos prioritetų išskyrimas yra atitrūkęs nuo realiųjų struktūrinių ekonomikos reformų, socialinių procesų.

Tačiau tuo pačiu metu galima kalbėti apie kai kurias svarbias makroekonominės genderinio planavimo koncepcijos prielaidas, oponentų dažnai vadinamas populistinėmis:

- ekonomikos augimas tik labai nežymiai gali pakeisti neturtingųjų padėtį;
- siekiant didinti ekonomikos efektyvumą, struktūrinėse programose skurdiesiems (taip pat ir moterims) tenka didžiausi socialiniai kaštai;
- skurdieji namų ūkiai, turintys mažas pajamas, turi būti pagrindinis struktūrinių programų objektas;
- reproduktyvinė ekonomika vaidina pagrindinį vaidmenį siekiant gyventojų gyvenimo gerovės kilimo;
- ekonomikos augimo ir plėtros programos turi būti planuojamos atsižvelgiant į tų socialinių grupių, kurioms tos programos yra skirtos, interesus.

Tačiau genderinio planavimo koncepcija, pabrėžiant vaidmenų santykį, yra nevisiškai adekvatus genderinių santykių analizės instrumentas. Trejopo vaidmens schema neapima visapusiško moters dalyvavimo ekonominiame gyvenime, kuris nesibaigia tik namų ūkiu (nors ir plačiau traktuojamu negu pirmoje koncepcijoje), o pereina į institucinį kontekstą – rinką, valstybę, viešąjį administravimą ir kt.

Esminis trūkumas yra tas, kad skurdo problemų ir pavaldžios moterų situacijos analizė yra atitrūkusi nuo institucinio konteksto. Todėl ši koncepcija negali atsakyti į klausimą, kokie socialiniai procesai atveda prie moterų skurdo ir pavaldžios jų padėties.

Genderinio planavimo koncepcijos metodologija buvo panaudota Pasaulio banko Afrikos techninio departamento „Kriščiūnė parama“ organizacijos (Oxfam UK) Anglijoje, taip pat rengiant plėtros paramos programas JT PRO, UNIFEM, CIDA, ILO ir kt.

2.3. Socialinių santykių koncepcija

Koncepcija buvo parengta Didžiosios Britanijos Sasekso plėtros problemų tyrimų institute (IDS). Ši koncepcija grindžiama socialinių santykių analize. Daugelis idėjų pirmą kartą buvo nagrinėjamos seminare, skirtame pavaldžiai moterų būklei 1970–1980 m. aptarti. Seminare buvo kritikuojama „Moterys plėtroje“ WID (*Women in Development*) pozicija. Be kita ko, buvo pažymėta, kad WID koncepcijos liberalusis ir individualistinis požiūris veda į moterų kaip specifinės homogeninės grupės izoliaciją; kad WID požiūris į genderinę analizę yra aprašomasis, paviršutiniškas ir kad moterų subordinacijos identifikacija ir analizė yra dviprasmiška (*Prisons, 1981*).

Seminare buvo iškeltas alternatyvinis požiūris, grindžiamas socialinių santykių analize ir feministine patriarchyto analize (Jungas, 1993 m.). Vėliau seminaro idėjos sudarė koncepcijos „Genderis ir plėtra“ pagrindą (GAD – *Gender and Development*).

Socialinių santykių koncepcijoje (SSK), kaip ir genderinių vaidmenų koncepcijoje, analizuojant genderinius santykius, akcentuojama vaidmenų ir atsakomybės sričių diferenciacija, taip pat genderiniai prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės

skirtumai. Tačiau kai kurios svarbios šių koncepcijų nuostatos skiriasi.

Pirma, genderinių vaidmenų koncepcijoje į darbo pasidalijimą žvelgiama kaip į socialinės diferenciacijos rūšį (moterims ir vyrams priskiriami įvairūs vaidmenys ir atsakomybė), o socialinių santykių koncepcijoje darbo pasidalijimas traktuojamas kaip **mainų santykiai tarp vyro ir moters**. Teigiama, kad šie santykiai nėra simetriški. Nelygybė paskirstant ekonominius išteklius ir atsakomybę reiškia, kad į genderinius santykius įsipina konkurencija arba bendradarbiavimas.

Antra, ekonominio planavimo koncepcijoje gamyba ir materialiniai ištekliai traktuojami kaip rinkos ekonomikos veiksniai, suteikiantys subjektams individualumą, savarankiškumą. Čia ignoruojami tokie „etiniai ištekliai“ kaip teisės, pareigos, saviraiškos poreikiai. „Etinė ekonomika“ atspindi tokius santykius, kai dažnai prarandamas statusas ir savarankiškumas. Moterims genderiniai santykiai šeimoje dažnai reiškia kompromisą – tam, kad būtų galima pasirinkti ekonominę saugumą, reikia paaukoti savarankiškumą, poreikį išreikšti save kaip asmenybę.

Trečia, SSK pagrindas – ne socialinio susitarimo, partnerystės genderiniai santykiai, o vyro dominavimo ir moterų priespaudos, subordinacijos (moterų pavaldinių) santykiai.

Kitai tariant, **nelygiateisiškas išteklių ir atsakomybės sričių paskirstymas, taip pat sociokultūrinės normos, sankcionuojančios nelygybę, reiškia, kad vyrai kaip socialinė grupė turi didesnius įgaliojimus ir didesnes galimybes kontroliuoti išteklius negu moterys**. Dėl šios priežasties jie turi daugiau galimybių mobilizuoti įvairius ekonominius ir socialinius išteklius, siekdami kovoti už savo interesus. Todėl panaikinti moterų pavaldžią nelygiateisę padėtį paskirstant išteklius – uždavinys kur kas platesnis nei pats išteklių paskirstymas. Šiuo atveju reikia persikirstyti ne išteklius, o valdžią, atsakomybę ir pareigas.

Socialinių santykių koncepcija analizuoja gamybinius santykius namų ūkyje, rinkos institutuose, valstybėje ir savivaldybėse. Tokia analizė rodo, kaip socialinės sąveikos procese susidaro genderinė nelygybė.

Šią koncepciją sukūrė, kaip minėta, Sasekso plėtros problemų institutas (IDS) ir panaudojo mokojoje programoje „Genderis ir trečiojo pasaulio šalių plėtra“ (*Kollier ir Subrahmanian, 1996*). Šios koncepcijos elementus panaudojo Kanados tarptautinės plėtros agentūra CIDA.

2.4. Feministinė ekonomika: genderinė analizė ir makroekonomika

Feministinės ekonomikos teorija dar tik pradeda formotis. Ji siekia parodyti, kad genderinės asimetrijos, iškraipymų padariniai pasireiškia ne tik

struktūriniu ekonomikos aspektu, t. y. mikrolygmeniu, tačiau apima ir visą makroekonomikos sferą.

Ryškus feministinės ekonomikos atstovai – *Ni-lufer Cagatay, Ungrid Palmer, Diana Elson, Nensi Folbr*.

Feministinėje ekonomikoje išryškėja dvi kryptys – neoklasikinė feministinė ekonomika ir feministinė kritiškoji ekonomika.

Feministinė ekonomika tiria gamybą ir reprodukciją genderinės hierarchijos aspektu. Dėmesio centre – ekonominės politikos ir teisinės reformos.

Neoklasikinė feministinė ekonomika analizuoja, kokią daro įtaką genderinė asimetrija struktūrinių programų įgyvendinimui, pavyzdžiui, neadekvačiai paskirstant išteklius tarp orientuoto eksportui ir vidaus rinkos sektorių, taip pat moterims nelygiateisiškai dalyvaujant produkcijos, skirtos eksportui, gamyboje ir užsienio prekybos srityje.

Feministinė kritiškoji ekonomika įrodo, kad moters vaidmuo socialinės reprodukcijos srityje nėra natūralus, savaimis suprantamas, o yra valdžios santykių funkcinė pasekmė. Ji tiria santykių tarp ekonominių ir žmogiškųjų išteklių ir teigia, kad būtina tikslinti ekonomikos efektyvumo sąvoką, atsižvelgiant į **nemokamų moterų darbo išteklių panaudojimą** socialinės reprodukcijos ir žmogiškųjų išteklių išnaudojimo srityse.

Koncepcijoje teigiama, kad genderinių tyrimų objektas pastaruoju metu išsiplėtė – pirma, genderinė nelygybė reprodukuojasi ne tik namų ūkių, bet ir kitų institucijų veikloje. Antra, genderio integracija į plėtros programas suprantama plačiau – ji tiriama ne atskirų projektų, bet taip pat ir makroekonominės politikos lygmeniu.

Neoklasikinė ekonomika traktuoja struktūrinių reformų programas kaip svarbią išteklių (ypač darbo ir kapitalo) pasiskirstymo prielaidą tarp įvairių ekonomikos šakų ir sektorių. Jeigu ištekliai yra nemobilūs ir laisvai nepersilieja iš vieno sektoriaus į kitą, tai vien tik kainų didėjimas rinkoje neužtikrina efektyvaus išteklių pasiskirstymo. *Palmer* ir *Kollier* parodo, kad neadekvatų ir neefektyvų išteklių paskirstymą (ypač moterų darbo išteklių) dažnai lemia įvairūs apribojimai, atsirandantys dėl egzistuojančių genderinių vaidmenų ir genderinės nelygybės. Šie apribojimai trukdo laisvai persiliesti ištekliams iš vieno sektoriaus į kitą.

Kollier išskiria keturis procesus, kurių pagrindą sudaro „socialinis susitarimas“ (konvencija). Pirmasis veiksnys – tai **moterų diskriminacija už namų ūkio ribų – darbo ir finansinių kreditų gavimo rinkose**. Antras veiksnys – tai **moters vaidmenų modeliai (stereotipai) gamybos sferoje**. Jeigu naujos ekonominės galimybės iš pradžių suteikiamos vyrams, tai ir vėliau

tos galimybės bus plečiamos vyrų socialinėje grupėje – susidaro savaiminis mechanizmas, draudžiantis galimybių plėtrą moterų socialinėje grupėje. Trečia, **vyrų ir moterų teisės ir pareigos namų ūkyje yra asimetriškos**, nes moteris šeimoje turi mažai paskatų didinti savo darbo indėlį. Pagaliau, ketvirta, „**reprodukcijos našta**“ yra taip pat ribojantis veiksnys, nes reikalauja iš moterų didelių sveikatos ir laiko sąnaudų.

Šios koncepcijos kontekste vyrų ir moterų santykiai namų ūkyje suprantami **kaip mainų santykiai, kuriuose mainų objektas – valdžios ir pareigų statusas**. Genderinis nukrypimas šiuose pareigų ir atsakomybės mainuose yra asimetriškas moterų atžvilgiu.

Genderinę asimetriją nuolat atkuria ir atnaujinama visa egzistuojanti vyrų ir moterų santykių sistema. Genderinę asimetriją lemia valdžios santykiai šeimoje, kur stipresni namų ūkio nariai (suaugusieji vyrai) turi galimybę perleisti atsakomybę už šeimos maitinimą moterims, nes būtent vyrams priklauso asmeninė kontrolės funkcija skirstant pajamas.

Šios koncepcijos atstovų požiūriū į ekonomikos plėtrą, augimą atskleidžia teiginys, kad makroekonomika ignoruoja nemonetarinę sferą – žmogaus reprodukciją. Feministinės ekonomikos tyrimuose, priešingai, socialinė reprodukcija traktuojama kaip būtina veiklos sritis, kuri yra prekinės gamybos ir žmogaus potencialo plėtros pagrindas. (*Elson, 1995*)

Feministinė kritiškoji ekonomika vis labiau skverbiasi ir tampa žinoma pasaulyje, nors kol kas dar neįgavo mokomojo dalyko statuso. Feministinė kritiškoji ekonomika sukūrė keletą naudingų analitinių instrumentų, kuriuos aktyviai naudoja politikai savo politinėse ekonominėse programose.

Feministinė kritiškoji ekonomika žvelgia į genderinę ekonomiką integruotai – makrolygmeniu, mezolygmeniu ir mikrolygmeniu. Makroekonominis požiūris siejamas su šalies ekonomikos pajamomis ir vartojimu; teigiama, kad pinigų (monetariniai) agregatai priklauso ir daro įtaką individų veiklos rezultatams (mikrolygmeniu) ir yra integruoti su mezolygmens institucijomis (atskiromis rinkomis, įmonėmis ir firmomis).

Mikrolygmuo. Feministinės kritiškosios ekonomikos nuostatos prieštarauja neoklasikinės ekonomikos prielaidai, kai individai traktuojami kaip maksimalaus pelno siekėjai, turintys galimybių pasirinkimo laisvę ir preferencijų sistemą. Vyrų ir moterų skirtingumo problema yra interpretuojama feministinėje ekonomikoje kaip jų preferencijų skirtumo ir indėlio į bendruosius išteklius problema.

Taigi vyrų ir moterų darbo skirtumai (kai moteris, palyginti su vyrais, skiria daugiau laiko nemokamam darbui namų ūkyje ir mažiau – mokamam darbui rinkoje) yra interpretuojami kaip pigesnio mote-

rų darbo rinkoje išdava. Dėl šios priežasties moterys priverstos pasirinkti veiklą namų ūkyje. Nelygios yra ir laisvalaikio, naudotis maisto produktų ištekliais galimybė, medicinos pagalba. Tai aiškinama moteriška prigimtimi, jos nulemtomis preferencijomis, labiau pasireiškiančiu moterų altruizmu. Visa tai yra visuomenės sukurti klaidingi stereotipai.

Šiame modelyje neatsispindi **konfliktiniai moterų ir vyrų valdžios, pareigų ir atsakomybės santykiai, kurie yra objektyvus socialinis veiksnys**, o ne istoriškai primestos asimetrinės žaidimo taisyklės ir išteklių paskirstymo formos.

Mezolygmuo. Genderinis nukrypimas mezo- ir makrolygmeniu įgauna kitą formą. Kadangi neoklasikinėje ekonomikos teorijoje mezostruktūra (rinkos, įmonės, firmos) ir monetariniai agregatai (pinigų ir fiskaliniai rodikliai, BVP, eksportas, importas) traktuojami kaip neutralūs genderiniu požiūriu, daroma išvada, kad genderinė analizė čia netikslinga. Neoklasikinė ekonomika interpretuoja atskiras rinkas kaip neutralias genderiniu požiūriu, ir todėl moterų galimybės dalyvauti rinkos procesuose plėtojasi savo specifine linkme, nors ir pripažįstama, kad gali egzistuoti gryna moterų diskriminacija kaip kai kurių darbavietų preferencijų išraiška, kurią galų gale pati rinka ir sureguliuoja.

Feministinė kritiškoji ekonomika teigia, kad **genderinė nelygybė nėra nulemta iš anksto – ją skatina rinkos institucijos, kaip ir tai, kad ji nenutrūksta susieta su šeimos ir santuokos institutais. Šiems institutams daro įtaką genderinė nelygybė.** Genderiniai santykiai nustato socialinių–ekonominių santykių tarp vyrų ir moterų formas, kai šios grupės dalyvauja rinkos sandoriuose (*Waithead, 1979*). Kitaip tariant, tuo metu, kai komerciniai santykiai tarp pirkėjo ir pardavėjo arba darbdavio ir samdomojo nėra nulemti iš anksto kaip genderiniai (priešingai santuokos, šeimos ir giminystės santykiams) – **socialines pozicijas (darbdavio ir samdomojo, pirkėjo ir pardavėjo) lemia veikiančios genderinės normos ir genderinė hierarchija.**

Dažnai moters, dirbančios versle arba šeimoje, darbas yra apibrėžiamas kaip moteriškas darbas, t. y. tas, kuriam būdingas pavaldinio pareigų statusas.

Moterų užimtumo tyrimai rodo, kad socialinės normos, siejamos su moterišku darbu, funkcionuoja rinkoje ir sukuria atskiras vyriškas ir moteriškas veiklos sritis bei specifines genderines hierarchijas (*Hemfry, 1987, Macintosh, 1989*).

Moteris verslininkė, net jeigu ji ir turi galimybę prieiti prie išteklių ir finansinių kredito šaltinių turėdama tokį pat profesinį pasirengimą kaip ir vyras, vis dėlto rizikuoja susidurti su didesnėmis kliūtimis rinkoje, nes yra už socialinio verslo tinklo, per kurį teikiama gyvy-

biškai svarbi informacija ir parama, ribų (*Elson, 1994*).

Makrolygmuo. Makroekonomikos struktūra apima pinigų, fiskalinę, pajamų ir tarptautinių ekonominių santykių politiką. Jos žinomi indikatoriai – BVP, bendrasis taupymas ir vartojimas, eksportas, importas, valstybės biudžeto pajamos ir išlaidos ir kt.

Makroekonominiu lygmeniu visiškai neatsispindi svarbi gamybos sritis – žmogiškųjų išteklių reprodukcija, kuri dažnai vadinama reproduktyviaja ekonomika – nemokama žmogiškųjų išteklių gamyba, kuri yra kiekvienos ekonomikos pagrindas ir nuo kurios priklauso mokama gamyba.

Dabartiniu metu plačiai pripažinta, kad teoriškai įvertinti reproduktyvų darbą auginant vaikus ir aprūpinant suaugusiuosius, kaip ir sukurti metodus išmatuoti šį bendrąjį į ekonomiką indėlį, yra labai problemiška. Taigi **bendrasis sukurtas vidaus produktas toli gražu neatspindi moterų darbo rezultatų, ir šis darbas yra tarsi nematomas.**

Taigi vyriškoji persvara makrolygmeniu lemia susiklosčiusi makroekonomikos ir jos sudėtinių dalių samprata. Tačiau šis nepilnas BVP negali būti pateisinamas tuo, kad sunku išmatuoti moterų indėlį į BVP.

Viena iš labiausiai pavojingų prielaidų – tai teiginys, kad reproduktyvoji ekonomika funkcionuos nepriklausomai nuo pokyčių rinkos sektoriuose. Teigiama, kad moterys aprūpins žmogiškųjų išteklių reprodukcijos sritį ir kompensuos darbo išteklių paklausos sumažėjimą (kiekybine ir kokybine prasmėmis), padidindamos kaštus, būtinus darbo išteklių palaikymui ir plėtrai.

Pavyzdžiui, mažėjant valstybės investicijoms į infrastruktūrą, paprastai pradedama taupyti šiluminę ir elektros energiją bei vandenį. Klaidingai manoma, kad namų ūkiai (o tai reiškia, moterys) prisitaikys ir išspręs šį uždavinį. Pavyzdžiui, mažėjant gyventojų pajamoms, teigiama, kad moterys vis tiek aprūpins savo šeimos narius maisto produktais ir būtinomis paslaugomis (gydymas, drabužių valymas, skalbimas), kompensuodamos namų ūkio pajamų sumažėjimą.

Priešingai, feministinės ekonomikos atstovai teigia, kad moterų darbas nepasižymi beribiu elastingumu; po tam tikros kritiškos ribos namų ūkis tampa nepajėgus reprodukuoti save, atkurti savo ekonomines galias, o tai neigiamai veikia visą ekonomikos plėtrą.

Raktinė makrolygmens problema yra **makroekonominės analizės rezultatų, kurie atspindi tik rinkos sektoriaus rodiklius, ir ne rinkos paslaugų, kuriuos turi išskirtinę reikšmę žmogiškųjų išteklių reprodukcijai, santykis ir sąveika. Tai genderinė problema, nes didžioji atsakomybės dalis, praktiškai ją sprendžiant, tenka moteriai. Vyriškoji dominantė makroekonomikos srityje – tai genderinių santykių ignoravimo rezultatas.**

3. Valstybės finansų politika ir genderiniai santykiai

Pasauliniai tyrimai genderinės analizės srityje rodo, kad valstybės finansų politika – fiskalinė ir pinigų politika – aktyviai veikia vyrų ir moterų materialinės padėties diferenciaciją ir, atvirkščiai, – genderiniai ekonominiai santykiai daro įtaką valstybės finansams.

3.1. Finansų politikos genderinių problemų esmė

Šiuolaikinė ekonomikos plėtra rodo, kad pilietinės visuomenės formavimasis ir šalies makroekonominė plėtra dažnai yra prieštaringi procesai. Istorinė patirtis liudija, kad išsivysčiusiose demokratijos šalyse visuomenė dažnai protestuoja prieš globalizaciją, aštriai keldama demokratinų institutų ir procedūrų stygiaus, atskirų šalių ir socialinių grupių nelygybės, ekonominio nestabilumo ir neefektyvumo klausimus.

Pasaulio moterų judėjimas suformulavo **genderinių iškraipymų** sąvoką (*gender bias*), kurios esminis teiginys yra tas, kad **pinigų politikos globalizacijos neigiami padariniai kur kas stipriau veikia moteris kaip socialinę grupę negu vyrus; be to, ekonominės politikos globalizacija didina genderinių iškraipymų įtaką valstybės fiskalinei ir pinigų politikai.**

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad tai nauja besiformuojanti pasaulyje ekonomikos tyrimų sritis, genderiniai pokyčiai makroekonominėje politikoje yra mažai ištirti. Pasaulyje žinoma nedaug tyrimų šioje srityje, tačiau dėmesys šiai sričiai sparčiai didėja (*Kofman and Youngs 1996: part 3; Beneria 1999, 2000; Petersen and Runyan 1999; Wichterich 1999; Marchand and Runyan 2000 ir kt.*). Palyginti neseniai išleisto Pasaulio banko leidinio „World Development“ trys dalys skirtos globalinių finansų genderiniams aspektams (*Singh and Zammit, 2000; Flors and Dymiski, 2000; Lim, 2000*). Globalizacijos ir genderinės analizės problemoms skirtas žurnalas *Feminist Economics*, kuriame nagrinėjamos finansų sistemos genderinės problemos (*Aslanbequi and Summerfeld, 2000*). Visų tyrimų išvada viena – genderiniai globalinės finansų sistemos efektai negali būti vertinami vien tik teigiamai.

Teorinė analizė ir kiekybinių bei kokybinių tyrimų rezultatai rodo bent jau keturias genderinės ir finansinės sistemų sąveikos formas ir atitinkamus **genderinius iškraipymus:**

- **nepakankamas moterų atstovavimas priimant sprendimus finansų valdymo srityje;**
- didėjantis **genderinis atotrūkis** (*gender gap*) tarp moterų ir vyrų ekonominės padėties rodiklių;
- **asimetriniai genderiniai santykiai** didina valstybės finansų ir pinigų nestabilumą;
- **genderinė diskriminacija** neigiamai veikia valstybės finansų efektyvų panaudojimą.

Nepakankamas moterų atstovavimas, priimant sprendimus valstybės finansų valdymo srityje

Moterys menkai atstovauja finansinėms institucijoms sprendimų priėmimo srityje. To išdava – moterų interesai ignoruojami valstybės skolinimosi politikoje, formuojant investicinės veiklos taisykles, privatus finansų rinkos sektoriaus veikloje.

Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo valdymo institucijose vyrauja vyrai. Moterys sudaro mažiau kaip 10 proc. Pasaulio banko vykdomųjų direktorių ir vadovujančių darbuotojų. Didįjį septynetą valstybių tai pat nėra pagrindo laikyti subalansuota organizacija genderiniu požiūriu; Pasaulinė prekybos organizacija – tai išskirtinai vyriškas forumas. Privačiame finansų sektoriuje (ypač bankininkystės ir kt.) sprendimus priima kabinetai, kuriuose dominuoja vyrai (Irena Stavaren, 2002).

Tokių sprendimų priėmimo būdo padarinius patiria ir moterys, ir vyrai – kaip gamintojai, vartotojai, paskolų gavėjai, darbdaviai ir samdomieji, mokesčių mokėtojai, socialinės sistemos paslaugų gavėjai, komunalinių ir namų ūkių paslaugų tiekėjai ir gavėjai.

Daroma išvada, kad griežtos makroekonominės (fiskalinės ir pinigų) politikos, kurią siūlo Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas besiplėtojančioms ir pokomunistinėms šalims taikant struktūrinės plėtros programas, padariniai kur kas labiau veikia moteris negu vyrus.

Namų ūkyje moterys atsako už vartojimo lygmens palaikymą. Išspręsti šį uždavinį darosi vis sunkiau, gyveninant struktūrinės plėtros ir paramos programas – įvedant mokamą išsimokslinimą ir gydymą, didinant vaistų kainas, mažinant ir naikinant socialinės paramos rūšis, didinant komunalinių – šilumos ir vandens tiekimo paslaugų kainas (UNDP, 1995).

Socialinio sektoriaus paslaugų privatizavimas, socialinių transfertų mažinimas moteris veikia labiau nei vyrus, nes, pirma, tiesiogiai veikia namų ūkių pajamas, kuriomis disponuoja dažniausiai moterys; antra, socialinio sektoriaus paslaugas perima namų ūkiai (*UNICEF, 1989*), ir šių paslaugų gamyba dar didesne našta gula ant moterų pečių. Tai – sveikatos apsaugos paslaugos, vaikų auklėjimas ir priežiūra, jų mokymas, švietimas, taip pat komunalinės paslaugos – elektros energijos, šilumos energijos, vandens tiekimas, transporto paslaugos. Taip didinama ekonominė moterų atsakomybė už namų ūkių sektoriaus veiklą (*Elson, 1998*).

Mokesčių politikoje priimami sprendimai taip pat glaudžiai susiję su genderiniais efektais, nors jų rezultatai dažnai nėra labai akivaizdūs (*Stotsky, 1996; McCaffery, 1997*). Pavyzdžiui, formuojant valstybės biudžeto pajamas, didžiausias lyginamasis svoris tenka pridėtinės vertės mokesčiui, o ne pelno, kapitalo

ir žemės mokesčiams. Kadangi vyrai uždirba vidutiškai apie 25–30 proc. daugiau nei moterys, visi šie mokesčiai (taip pat ir fizinių asmenų pajamų mokesčiui tenkantis mažesnis krūvis už PVM) daro įtaką, sudarydami didesnes vyrų ir mažesnes moterų pajamas bei atitinkamai veikia jų ekonominę statusą. PVM iš pirmo žvilgsnio liečia ir moteris, ir vyrus, tačiau atsakingo už namų ūkių vartojimą vaidmuo paprastai tenka moteriai, todėl makroekonominė politika finansų srityje patiria **genderinio nukrypimo** poveikį.

Taigi vyrai dominuoja priimant sprendimus valstybės ir rinkos finansų srityje, o neigiamus šių sprendimų padarinius patiria moterys (*Grown, 2000*).

Labiau lygiateisiškas, tolygesnis moterų ir vyrų atstovavimas valdant valstybės finansus ir formuojant finansų rinką galėtų paveikti pinigų ir fiskalinę politiką labiau demokratine kryptimi genderinės lygybės požiūriu. Didesnė genderinė lygybė priimant sprendimus finansų politikoje suteiktų galimybę visapusiškiau atsižvelgti į vyrų ir moterų interesus, atsargiau planuoti tuos globalizacijos kaštus finansų srityje, kuriuos moka moterys.

3.2. Didėjantis genderinis atotrūkis

Kokius teigiamus pokyčius jaučia moterys finansinių paslaugų globalizacijos procese?

Pirma, didėjanti konkurencija finansų rinkoje didina finansinių kreditų pasiūlą ir jų prieinamumą įvairioms socialinėms grupėms. Galimybė gauti kreditą moterims, kaip socialinei grupei, gerokai padidėjo, nors formaliame ir neformaliame ekonomikos sektoriuose ji yra skirtinga.

Antra, kai kuriose šalyse padidėjo galimybė moterims pasinaudoti valiutų rinka. Pavyzdžiui, moterys, dirbančios užsienyje, turi galimybę siųsti pinigus savo šeimos nariams ir pan.

Trečia, sparčiai augantis šiuolaikinės ekonomikos finansų sektorius sukuria didesnes moterų užimtumo galimybes (*McDowell and Court, 1994*).

Tačiau visi šie pranašumai turi būti lyginami su neigiamais padariniais, kuriuos patiria moterys, dalyvaudamos finansų srities globalizacijos procese. Genderiniai iškraipymai, kurie veikia finansinių kreditų paslaugas, pasireiškia per požiūrį į moteris – kredito gavėjas ir jo teikėjas (*Irene Stavaren, 2002*).

Sandorio kaina iškreipto požiūrio į moteris prasme riboja moterų dalyvavimą kreditų srautų judėjime ir daro finansines paslaugas moterims mažiau prieinamas ir brangesnes (žr. 1 lentelę).

Genderiniai iškraipymai daro įtaką moterų prieinamumui prie kredito šaltinių ir galimybei juos gauti. Moterims, kaip socialinei grupei, paprastai priklauso mažesnė nuosavybė, jos turi mažesnes pajamas ir tuo pat metu joms tenka didesnė atsakomybė užsi-

1 lentelė

Genderiniai iškraipymai finansinių kreditų rinkoje

Iškraipymo rūšys	Iškreiptas požiūris į moteris – kredito teikėjas	Iškreiptas požiūris į moteris – kredito gavėjas
Informacijos apribojimai	Moterys traktuojamos kaip rizikingi kreditoriai, kurių kredito teikimo galimybės ribotos	Moterų profesionalumo lygis ir mobilumas yra žemesnis negu vyrų, todėl informacija apie finansų rinkas moterims yra sunkiau prieinama
Apribojimai derybų srityje	Moterys turi mažesnę patirtį derybose teikiant kreditus, o tai bankų personalui sudaro keblumą vedant derybas laiko ir turinio atžvilgiu	Moterys, gaudamos kreditus, susiduria su diskriminuojančiu banko personalo elgesiu, jų verslo kaštai didesni
Kliūtys valdymo ir kontrolės srityje	Ekonominių išteklių valdymas ir kontrolė moterims dažnai nepatikima, moterys užima kitas rinkos sritis, kuriose nedalyvauja vyrai	Moterys susiduria su sunkumais namų ūkių taupymo proceso valdyme, o vyrai namų ūkio finansų disponavimą laiko savo teise
Instituciniai apribojimai	Moterys dažnai neturi formalios nuosavybės teisių, o tai apsunkina kontaktą kredito santykiuose	Moterys jaučia didesnę spaudimą ir smurtą iš kreditorių, palyginti su vyrais

Šaltinis: Irena Stavaren Baden, 1996.

mant namų ūkiu, rūpinantis santaupomis, todėl jų indėliams ir kreditams būdingas mažesnis reguliarumas, palyginti su vyrais. Todėl moterims turėtų būti sudarytos lankstesnės kreditavimo ir investavimo sąlygos, tačiau kredito įstaigos (bankai ir kt.) tam nėra pasirengusios.

Nurodyti genderiniai efektai būdingi ne tik formaliam finansų sektoriui, bet ir neformaliam; ne tik stambiams bankams, bet ir smulkioms finansų įmonėms.

Taigi genderiniai santykiai yra glaudžiai įpinti į finansinių institucijų veiklą (Falbre, 1994). Finansinių išteklių rinkoje galima išskirti tris pagrindinius struktūrinius apribojimus – genderinę nuosavybės teisės nelygybę, finansinių rinkų segmentacija ir nusistovėjusios diskriminuojančios finansų rinkos normos.

3.3. Genderiniai santykiai ir valstybės biudžeto nestabilumas

Esant genderiniam darbo pasidalijimui, vyrai dominuoja ūkio veiklų srityse, labiausiai remiamose valstybės biudžeto: krašto apsaugos, valstybės valdymo, taip pat pramonės šakose, orientuotose į eksportą (nafta ir jos perdirbimo produktai), finansų, energetikos, transporto, statybos, paslaugų sektoriuose; tuo tarpu moterys susibūrusios daugiausia švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos veiklose, kur visada yra biudžeto lėšų stygius: pramonės šakose, orientuotose į vidaus rinką, – lengvojoje, maisto pramonėje, mažmeninėje prekyboje. Egzistuojanti valstybės biudžeto išlaidų skirstymo praktika santykinai skatina genderinę nelygybę, t. y. formuojant biudžetą „vyriški“ sektoriai yra svarbesni už „moteriškus“.

Genderiniu požiūriu 1998 metų antro pusmečio krizė ypač stipriai paveikė moterų padėtį. 1999 metais griežta fiskalinė ir monetarinė politika, vykdoma vyriausybės, privertė moteris imtis dar didesnės atsakomybės aprūpinant namų ūkių narius maisto produktais, palaikant jų sveikatą, aprūpinant šeimos narius elektros energijos, šilumos energijos ir vandens teikimo paslaugomis.

Taigi valstybės biudžeto lėšų sumažėjimas, subsidijų atsisakymas maisto produktų gamyboje, žemės ūkyje, valstybės lėšų sumažėjimas socialinėms reikmėms, švietimui, sveikatos apsaugai, vaistams labiau paveikė moteris negu vyrus. Griežtos makroekonominės politikos padariniai buvo kaip papildomas krūvis perkelti ant moterų pečių. **Taigi moteris ekonominių krizių metu yra labiau pažeidžiama socialinė grupė.**

„Rūpybos ekonomika“ tenka moterų veiklai. „Rūpybos ekonomika“ sparčiai ūgteli ekonominių krizių, ekonominio nestabilumo metu. Tada padidėja moterų darbo krūvis, jis savo ruožtu sukelia grandininę reakciją, kuri vadinamųjų rinkos ekonomikos

eksternalijų (išorės efektų) pavidalu veikia realųjį (gamybos) sektorių ir finansų rinką.

Tokioms eksternalijoms galima priskirti auganti vaikų nusikalstamumą, vaikus benamius ir ubagus, fizinę ir psichinę žmonių sveikatą. Žmogiškasis vaikų kapitalas mažėja, nes jie užsiima nemokamu darbu namų ūkyje, prastėja sveikatos ir higienos paslaugų kokybė, nes šeimos yra priverstos naudotis šiomis paslaugomis namų ūkių sąlygomis vietoj valstybinio ir privataus sektoriaus paslaugų.

Taip siekiant makroekonomio stabilumo „padedama uždelsto veikimo bomba“ (Carroll Miller 1999).

Užsienio ekspertai pažymi, kad „buferio“ funkcija, kurią teikia „rūpybos ekonomika“, nėra begalinė. Senkant „rūpybos ekonomikos“ ištekliams, prastėjo ir jos aptarnavimo kokybė (Moser, 1989; Pearson, 1997). Pokrizinis finansų politikos atkūrimo procesas gali būti paralyžiuotas. Kai ne piniginės santaupos (nemokama darbo jėga) didėja sparčiau negu investicijos, finansų ekonomika pradeda jausti efektyvios paklausos stygių (Elson and Catagay, 1995).

Jeigu valstybės socialinių paslaugų sektorius mažėja labai sparčiai, tai sveikatos apsaugos, švietimo ir kitų paslaugų kokybė smunka, o tai, aišku, daro įtaką darbo jėgos kokybei.

Pagaliau, nors finansų krizė ir verčia moteris pereiti iš rinkos ekonomikos į „rūpybos ekonomiką“ (pvz., maisto produktai pradedami gaminti namų ūkyje, o ne vartojami pagaminti rinkoje), šių išteklių gali nepakakti krizės padariniams įveikti.

Todėl, nepaisant, kad „rūpybos ekonomika“ gali sušvelninti makroekonominio nestabilumo padarinius, būtina imtis institucinių priemonių reguliuoti makroekonominiam stabilumui, kad būtų išvengta ekonominių–socialinių krizių, kurios gali kilti dėl „rūpybos ekonomikos“ savotiško „perkaitimo“.

3.4. Mažas ekonominių išteklių paskirstymo efektyvumas

Į ekonominių išteklių sudėtį genderiniuose tyrimuose paprastai įeina: nuosavybė, kapitalas, investicijos, darbas ir darbo pajamos, išsilavinimas, socialinės išlaidos. Ne visi ekonominių išteklių aspektai gali būti išmatuoti kiekybiškai. Todėl tyrimuose dažnai taikomi netiesioginiai metodai, rodantys ekonominių išteklių diferenciaciją per genderinę prizmę.

Esminis klausimas šiuo požiūriu – kaip valstybės institucinė ekonominė politika veikia moterų ir vyrų galimybes – skatina ar, atvirkščiai, – mažina genderinę nelygybę.

Genderinės analizės tyrimai rodo, kad privatizacija padidino moterų nelygybę, nes privatizavimo metu daugiausia įmonių akcijų atiteko buvusiems įmonių vadovams. Įmonių vadovų moterų buvo apie 10 proc. Apie kapitalo genderinę orientaciją galima

spręsti pagal vyrų dominavimą tokiose strateginėse ūkio šakose kaip naftos perdirbimas, energetika, dujų pramonė, statyba ir transportas, o moterys daugiausia dirba lengvojoje, maisto pramonėje ir prekyboje.

Sąlyginai egzistuojančios „moteriškosios“ ir „vyriškosios“ šakos rodo skirtingą jų indėlį į ekonomiką – strateginių šakų produkcija sukuria paprastai „liūto dali“ BVP. Iš čia plaukia ir skirtingos darbo jėgos panaudojimo galimybės šiose ūkio šakose. Žinoma, kad ir investicijos paprastai labiau pritraukiamos į strateginius ūkio sektorius negu į lengvąją ir maisto pramonę. Taigi egzistuoja tam tikra genderinė asimetrija ekonominių išteklių panaudojimo aspektais.

Pasaulio banko pranešime „Genderis, ekonomikos augimas ir skurdas“ (*Gender, Economic Growth and Poverty. World Bank, 1999*) teigiama, kad daugelio besiplėtojančių šalių realusis (gamybos) sektorius dėl egzistuojančių genderinių iškraipymų turėjo didelių nuostolių.

Kai kurių besivystančių šalių ūkyje išteklių, skirtų pagal struktūrinės plėtros ir paramos programas, perskirstymas iš vyrų moterims – namų ūkyje padidino jo efektyvumą 10–20 proc. (*World Bank, 1999; 10*), o moterų laiko, skirto „rūpybos ekonomikai“, sumažinimas leido padidinti pajamas 10, darbo našumą – 15 ir kapitalo (investicijų) efektyvumą net 44 proc. (*World Bank, 1999; 20*).

Pasaulio banko pranešime teigiama, kad 1960–1992 metų BVP augimo, švietimo lygio ir užimtumo analizė Centrinės Afrikos šalyse, esant genderiniam nukrypimui, rodo didžiulius nuostolius investicijų srityje. Pranešime teigiama, kad, jei šiose šalyse moterų išsilavinimo augimas būtų toks, kaip Pietryčių Azijoje, tai BVP augimas būtų 0,5 proc. didesnis (*World Bank, 1999; 16*). Be to, jeigu šiame regione moterų užimtumas būtų didesnis ir siektų Pietryčių Azijos moterų užimtumą, BVP galėtų ūgtelėti dar 0,3 proc. Taigi Centrinėje Afrikoje dėl genderinio nukrypimo vyrų pusėn BVP augimas sumažėja 0,8 proc. per metus. O kadangi BVP augimas šiose šalyse sudarė tik 0,7%, tai genderinės asimetrijos sumažinimas švietimo ir užimtumo srityse leistų padvigubinti BVP augimo tempus (*World Bank, 1999; 17*).

Kitų besiplėtojančių šalių tyrimai leido padaryti išvadą, kad kreditų suteikimas moterims dažniausiai duoda kur kas didesnę pelną (*Pitt and Khandker, 1998*).

4. Užsienio prekybos politika: genderinis požiūris

Užsienio prekybos politikos srityje priimami sprendimai, taip pat Pasaulinės prekybos organizaci-

jos (PPO) veikla grindžiama makroekonominės teorijos laisvo prekių, paslaugų, kapitalo ir asmenų judėjimo principais. Tačiau iki šiol užsienio prekybos srityje, PPO veiklos nuostatose genderiniai santykiai nebuvo atspindėti. Daugelis neoklasikinės ekonominės teorijos nuostatų besilaikančių užsienio prekybos politikų ir ekspertų teigia, kad užsienio prekybos strategija yra neutrali genderiniu požiūriu. Tačiau tam aktyviai prieštarauja genderinės ekonomikos teorijos atstovai (*Angele Hul, Isa Bakker, Nilufer Catagay, Gita Sen, Miriam Williams, Myrium Vander Stichele ir kt.*). Jie teigia, kad moterys ir vyrai užima skirtingas ekonomines pozicijas ir jų galimybės dalyvauti ekonomikos plėtros procese yra nevienodos. Daroma išvada, kad genderiniai santykiai vaidina didžiulį vaidmenį, darydami įtaką makroekonominės politikos, taip pat ir užsienio prekybos politikos įgyvendinimo rezultatams.

Moterys ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie išteklių galimybes, skirtingas yra jų profesinės kompetencijos, išsilavinimo ir einamų pareigų lygmuo, nevienodas atlyginimas. Šias skirtingas galimybes lemia susiklostę genderiniai santykiai makro-, mezo- ir mikrolygmenimis. Makroekonominės politikos pokyčiai ne tik mokesčių sistemoje, pinigų politikoje, bet ir užsienio prekybos ir investicijų srityje gali skatinti genderinę nelygybę.

Nagrinėjant genderinės analizės ir užsienio prekybos sąsają, išskiriami du pagrindiniai aspektai:

- Kokie yra užsienio politikos pokyčiai genderiniu požiūriu?
- Koks yra genderinių problemų poveikis užsienio prekybai ir tarptautiniams ekonominiams santykiams?

PPO veiklos analizė, taip pat struktūrinių reformų programų, remiamų Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo, analizė anksčiau minėtiems autoriams leido padaryti dvi svarbias išvadas: pirma, **užsienio prekybos liberalizavimas gali padidinti genderinę nelygybę; antra, savo ruožtu genderinė nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą.** Daroma apibendrinanti išvada, kad **genderinė komponentė yra ne neutralus, o labai svarbus užsienio prekybos politikos veiksnys.**

Genderinės analizės užsienio prekyboje prielaidos yra panašaus pobūdžio kaip ir, pavyzdžiui, formuojant finansų politiką. Užsienio prekybos politikos turinys ir rezultatai grindžiami vadovaujantis tomis pačiomis nuostatomis – vienpusiško ekonomikos suvokimo, atsižvelgiant tik į gamybinių, formalųjų ir mokamą ekonomikos sektorių. Tuo tarpu reproduktyvusis, neformalusis, „nematomas“ ekonomikos sektorius ir jame sukurta pridėtinė vertė – žmogiškieji ištekliai ir jų kokybė ignoruojami.

Todėl teigiama, kad prekybos politikoje absoliutizuojamas rinkos vaidmuo ir visiškai neatsižvelgiama į socialinės–ekonominės namų ūkių infrastruktūros kūrimą.

Atsakomybė už namų ūkių funkcionavimą (vaikų gimdymą, auklėjimą, pagyvenusių ir neįgalųjų priežiūrą) bei komunalinį aptarnavimą daugiausiai gula ant moterų pečių, todėl paslaugų sferos liberalizavimas didina moterų darbo našta, taip pat daro įtakos moterų mokamam ir nemokamam darbui.

Tyrimai, atlikti daugelyje pasaulio šalių, rodo, viena vertus, kad liberalizuojant prekybos ir paslaugų sferą moterų užimtumas išaugo, paspartėjo moterų verslo plėtra, tačiau, antra vertus, prekybos liberalizavimo politika gali skatinti genderinę nelygybę, pabloginti socialinę ir ekonominę moterų padėtį. Tokio teiginio prielaidos yra šios:

- Esant genderiniam darbo pasidalijimui, kai pirmiausia moteris yra atsakinga už socialinės reprodukcijos sritį, prekybos liberalizavimas, moterų skaičiaus padidėjimas formaliajame ir neformaliajame ekonomikos sektoriuose, neatsižvelgiant į papildomą darbo laiką namų ūkio paslaugų gamybai, padidina moterų darbo krūvį.

- Užsienio prekybos liberalizavimas gali sustiprinti darbo vietų ir gamybos veiklų segregaciją, kai „moteriškas“ darbas yra mažiau mokamas ir mažiau socialiai apsaugotas negu vyrų.

- Daugelyje šalių moterys negali pasinaudoti tokiais išteklių šaltiniais kaip finansiniai kreditai, žemė ir nuosavybė. Užsienio prekybos liberalizavimas neskatina išteklių persilieimo, laisvo judėjimo moterų interesams tenkinti ir gali netgi skatinti šių išteklių prieinamumo ribojimą moterims.

Savo ruožtu egzistuojanti genderinė nelygybė gali gerokai paveikti užsienio prekybos politikos efektyvumą, nes ji turi įtakos išteklių paskirstymui, o tai yra viena iš pagrindinių efektyvios prekybos politikos įgyvendinimo prielaidų.

- Moterys ir vyrai, dirbantys formaliajame sektoriuje, turi vienodus poreikius užimtumo srityje. Tačiau vaikų auklėjimas, namų ruošos darbai gali neigiamai paveikti moterų gebėjimą adekvačiai reaguoti į padėtį darbo rinkoje – darbo kainos pokyčius, moterų mobilumą.

Moterys verslininkės ir ūkininkės susiduria su genderinėmis kliūtimis norėdamos gauti finansinį kreditą, techninę pagalbą, kelti kvalifikaciją, todėl joms sunkiau pasinaudoti tomis naujomis galimybėmis.

L. Beneria ir Dž. Linn (1995) teigia, kad visuomenėje egzistuoja neaiški ir nepagrįsta moksliniais tyrimais nuostata, kad moterų darbo našumas yra žemesnis nei vyrų. Ir dėl šios priežasties ištekliai, papildomos gamybos plėtos galimybės ir kvalifikacijos kėlimo galimybės, atsirandančios pasikeitus prekybos sąlygoms, dažniausiai suteikiamos vyrams.

Genderinės nelygybės ir užsienio prekybos politikos sąveika pasireiškia ir platesniu mastu – makroekonominiu lygmeniu – šiose srityse:

- Valstybės pajamų ir išlaidų politikoje:

- Mokestinių įplaukų sumažėjimas, liberalizavus importo muitus ir prekybos sąlygas (panaikinant prekybos trukdžius), gali neigiamai veikti valstybės pajamas, o tai savo ruožtu gali reikšti biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms, sveikatos apsaugai, švietimui ir kultūrai.

- Tokių rinkos institucinių mechanizmų kaip privatizavimas ir paslaugų sferos „komercializacija“, susijusi su prekybos liberalizavimu, įvedimas dažnokai perkelia socialinių–ekonominių krūvį į socialinės reprodukcijos ir namų ūkių sritį.

- Užimtumo srityje:

- Darbo rinkos feminizavimas (darbas pagal sutartis, darbas namuose, laikinas užimtumas ir pan.).

- Vidaus rinkoje užsienio prekybos liberalizavimas paprastai neigiamai veikia vidaus rinką – gali ją susiaurinti, gali įvykti vidaus rinkos nuosmukis ir destrukcija.

- Maisto produktų (pieno, mėsos, daržovių, vaisių) importo padidėjimas, kurių gamyboje daugelyje šalių yra užimtos moterys.

- Užplūdusi lengvosios pramonės importinė produkcija žlugdo vietinę gamybą ir skatina panaudotų „second hand“ prekių apyvartos didėjimą.

Taigi, kaip teigia pasaulinių moterų socialinių–ekonominių organizacijų atstovės, pribrendo opi būtinybė plėtoti genderinės analizės studijas ir tyrimus užsienio prekybos srityje.

Ekspertai kelia reikalavimus, kad atliekant genderinę analizę užsienio prekybos liberalizavimo kontekste reikėtų atsakyti į šiuos klausimus:

- Kaip užsienio prekybos liberalizavimas veikia moterų prieinamumą prie išteklių ir galimybę jais naudotis ir juos kontroliuoti? Didėja ar mažėja moterų galimybės naudoti ir kontroliuoti tokius išteklius kaip žemė, finansų kreditai, techninė pagalba, naujos technologijos ir bendra nuosavybė?

- Kokią įtaką turi užsienio prekybos liberalizavimas vyrų ir moterų laiko biudžetui, glaudžiai susijusiam su „rūpybos ekonomika“?

- Kokią įtaką eksporto dalies padidėjimas BVP turi moterų darbo intensyvumui? Ar ekonomikos augimas, besiremiantis eksportu, teigiamai veikia moterų užimtumą, t. y. padidina jį formaliajame rinkos sektoriuje, ar didėja jų atlyginimai?

- Ar užsienio prekybos santykių liberalizavimas

padidina darbo vietų feminizaciją, kai moterys išstumiama vyrus iš jų darbo vietų?

- Ar užsienio prekybos liberalizavimas suteikia šaliai tokias pat galimybes padidinti eksportą, kiek didėja joje importas?

- Kaip paveiks paslaugų liberalizavimas genderrines socialines grupes ir ekonomikos sektorių?

Dabartiniu metu jokių abejonių nekelia užsienio prekybos liberalizavimo įtaka įvairių pasaulio šalių atskirų socialinių grupių gyvenimo strategijoms. Pavyzdžiui, eksporto didėjimas gali sukurti moterims papildomas darbo vietas, tačiau importo didėjimas siejamas su pigių ir menkos kokybės prekių tiekimu į vidaus rinką, o tai mažina vietinės gamybos konkurencingumą ir moterų darbo jėgos kainą tokiose ūkio šakose kaip lengvoji pramonė, tekstilė, drabužių siuvimas, maisto produktų pramonė, žemės ūkis ir kitos.

Tyrimai rodo, kad tradicinė paslaugų sfera – tai moterų veiklos sritis, moterys dominuoja informacinių paslaugų žemutinėse grandyse – statistikos duomenų rinkimo, pirminio duomenų apdorojimo, pašto paslaugų srityse, tuose bankinių paslaugų segmentuose, kur mažesnis darbo užmokestis. Tačiau programinės įrangos gamyboje, programavimo srityje moterys atstovauja menkai.

Užsienio prekybos liberalizavimo genderrinė analizė makrolygmeniu

Užsienio prekybos liberalizavimo genderrinė analizė makrolygmeniu – tai eksporto ir importo pokyčių įtakos genderriniams santykiams ir jų atvirkštinio ryšio nagrinėjimas.

Genderrinės ekonomikos atstovų pagrindinė idėja yra ta, kad ekonominė politika yra formuojama neatsižvelgiant į neformalųjį ekonomikos sektorių, kuriame vyrauja moterys. Ekonominė politika nėra neutrali genderriniu požiūriu, ją daugeliu atvejų lemia procesai, vykstantys neformaliojoje ekonomikoje, tokie kaip socialinė reprodukcija ir nematoma „rūpybos ekonomika“ namų ūkių veikloje.

Genderrinės ekonomikos atstovai teigia, kad yra glaudus ryšys tarp mokamo darbo realiajame sektoriuje ir nemokamo darbo namų ūkių sektoriuje, tarp gamybos ir socialinės reprodukcijos sektorių. Todėl ekonominės politikos rezultatai negali būti neutralūs genderriniu požiūriu.

Prekybos **liberalizavimas makrolygmeniu** reiškia gamybos sektoriaus perorientavimą, pasitelkiant naujas technologijas ir gamybos modernizavimą; valstybės priimtas institucines priemones, orientuotas į eksporto skatinimą. Reikia atsižvelgti taip pat į pokyčius darbo ir kapitalo srityse. Pagaliau prekybos liberalizavimas struktūriniu lygmeniu irgi skatina neformaliojo sektoriaus plėtrą, didina naujų darbo vie-

tų skaičių, o tai savo ruožtu skatina darbą pagal sutartis, nevisišką ir dalinį užimtumą, o tai yra moterų prerogatyva.

Užsienio prekybos liberalizavimo genderrinė analizė mezolygmeniu

Vidurinis – mezolygmuo parodo rinkoje vykstančius institucinius ir tarpsektorinius ryšius. Genderrinis atotrūkis formuoja ir atitinkamus genderrinius vaidmenis gamyboje. Genderriskai nulemta darbo rinkos segmentacija ir darbo pasidalijimas tarp ūkio šakų ir sektorių grindžiamas moterų atsakomybės padidėjimu namų ūkyje ir būtinumu įgyti tokio darbo patirties įgūdžių – švietimo, sekretorės darbo, vaikų auklėjimo, senelių priežiūros, būsto priežiūros ir t. t. Visos šios darbo rūšys yra nemokamos, neįvertinamos ir neatsispindi ūkio šakų struktūroje.

Be to, ekonominis moterų aktyvumas yra ribojamas galimybėmis pasinaudoti technologiniu ir informaciniu aprūpinimu, rinkos veiksniais, tarpsektorinio mobilumo ištekliais.

Genderrinis nuokrypis, pastebimas ekonomikoje, lemia moterų dalyvavimo formas, jų galimybes pasinaudoti užsienio prekybos liberalizavimo vaisiais. Išskyla klausimas, ar ekonomikos liberalizacija ir pokyčiai darbo rinkoje sumažins moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jų gyvenimo lygio skirtumus ilgalaikėje perspektyvoje? Kaip valstybės eksporto skatinimo priemonės paveiks moterų galimybes pasinaudoti kreditais, technine pagalba, ar padidės prieinamumas prie tokios pagalbos ir ekonominių išteklių?

Užsienio prekybos liberalizavimo genderrinė analizė mikrolygmeniu

Mikrolygmuo apima namų ūkio ir įmonių veiklą. Genderrinis atotrūkis, kurį lemia egzistuojanti genderrinė sistema ir ideologija, daro įtaką moterų ir vyrų laiko biudžetui, jų galimybėms kontroliuoti ir skirti namų ūkio išteklius. Moterų ir vyrų rizika, pareigos, atsakomybė už reprodukcijos procesą ir namų ūkį aprūpinimo požiūriu **yra asimetriškos**.

Užsienio prekybos liberalizavimo genderrinė analizė mikrolygiu turėtų atsakyti į klausimus, kokios gi atsiranda alternatyvios galimybės namų ūkio srityje moterų ir vyrų atžvilgiu, kokie pareigų ir atsakomybės pasiskirstymo pokyčiai, ar liberalizavimas skatina teigiamus genderrinių vaidmenų pokyčius namų ūkyje?

Tokio pobūdžio analitiniu požiūriu reikėtų vadovautis teigiamais ir neigiamais globalizacijos padariniais nustatyti.

Ekperimentiniai duomenys rodo greičiau pozityvų globalizacijos efektą: išsiplečia naujos galimy-

bės pritaikyti žinias ir profesionalumo įgūdžius; suteikiama galimybė didinti pajamas; plečiasi reproduktyvaus elgesio pasirinkimo galimybės. Tačiau galimi ir neigiami efektai: neformalaus darbo padidėjimas, moterų darbo nuvertėjimas, genderinių stereotipų darbo srityje sustiprėjimas, augantis moterų darbo krūvis – tai tie veiksniai, kurie išstumia moteris į socialiai marginalią grupę.

Išvados

- Praeito šimtmečio pabaigoje ir šio pradžioje, pasaulyje plintant globalizacijos procesams, išryškėjo genderinis požiūris, t. y. visuomenėje vykstantys procesai nagrinėjami per lyčių prizmę socialine-ekonomine prasme. Genderinės analizės metodus taiko Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, rengdami ir įgyvendindami struktūrinės plėtros ir paramos programas. Šie metodai vis labiau skverbiasi į bendrąjį ekonominės politikos kontekstą ir ypač išryškėja formuojant makroekonominę politiką. Atsirado ir nauja ekonomikos sritis – genderinė ekonomika ir atitinkamos jos sudėtinės dalys: genderinis valstybės biudžetas, genderinė užsienio prekybos analizė, genderinė užimtumo, genderinė gyventojų pajamų politika, genderinė strategija valstybės ekonomijoje politikoje ir kita.

Genderinius tyrimus inicijuoja ir aktyviai remia Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Jungtinės tautos, UNDP (*United Nations Development Programme*) ir UNFEM (*United Nations Development Fund for Women*), Tarptautinės plėtros tyrimų centras – IDRC (*International Development Research Centre*) Jungtinėse Amerikos Valstijose; Kanadoje – CIDA (*Canadian International Development Agency*), žinomos pasaulinės moterų organizacijos WID (*Women in Development*), WIDE (*Women in Development Europe*) ir daugelio šalių panašios veiklos organizacijos – WBI (*Women's Budget Initiative*) ir kt.

Gerai žinomi pasaulyje genderinės ekonomikos tyrimų centrai, kurie susikūrė Didžiojoje Britanijoje – Sasekso tarptautinės plėtros tyrimų institute, Kembriđo ir Oksfordo universitetuose, Londono ekonomikos ir politinių mokslų mokykloje, Amerikoje – Harvardo universiteto Tarptautinės plėtros institute, Vokietijoje – Hanoverio tarptautiniame moterų universitete ir kitur.

Genderinės problemos vis labiau domina pasaulio politikus, politines partijas, atstovaujančias socialinių grupių interesams, gina struktūrinės politikos prioritetus, suvokia, kad reikia atsižvelgti ir investuoti į žmogiškuosius išteklius, keliant jų kokybę ir stiprinant potencialą.

Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos ir pasaulio erdvę, būtų tikslinga nedelsiant pradėti darbą

šia kryptimi, prisijungiant prie pažangiausių socialinių-ekonominių tyrimų, taikant genderinės analizės metodus makroekonomikos ir struktūrinių reformų srityje.

- Taikant genderinės analizės metodus makroekonominės politikos srityje, genderinės ekonomikos teorijos atstovai paneigia neoklasikinės ekonomikos „*mainstreaming'o*“ teorijos teiginį, kad makroekonominė politika yra neutrali genderiniu požiūriu. Genderiniai iškraipymai, teigia jie, yra giliai įsišakniję globaliniu, nacionaliniu ir savivaldos aspektais. Susijusių su genderine diskriminacija problemų sprendimas negali apsiriboti vien tik mikroekonomikos sritimi. Genderinė asimetrija daro įtaką valstybės biudžeto formavimui, valstybės išlaidų politikai, pinigų ir užsienio prekybos politikai, gyventojų pajamų politikai bei ekonomikos augimui apskritai.

- Makroekonominė politika ignoruoja tokią svarbią nemonetarinę sritį kaip žmogiškųjų išteklių reprodukcija, kuri dažnai vadinama „reproduktyviaja ekonomika“ (vaikų gimdymas, auginimas, priežiūra, ugdyimas, lavinimas, švietimas). Tai tarsi nematomas, neįvertinamas ir nemokamas žmogiškųjų išteklių „gamybos sektorius“.

Neoklasikinėje rinkos ekonomikoje absoliuti-zuojamas rinkos vaidmuo, visiškai neatsižvelgiant į socialinės-ekonominės namų ūkio infrastruktūros kūrimą. Tai genderinės sritys ir genderinės problemos, nes didžiausia atsakomybė praktiškai jas sprendžiant tenka moteriai.

Moterys atsako ne tik už žmogiškųjų išteklių reprodukciją, bet ir rūpinasi suaugusiais ir pagyvenusio amžiaus šeimos nariais: aprūpina juos maisto produktais, ruošia maistą, rūpinasi sveikatos apsauga, komunalinėmis paslaugomis, kartu kurdamos pridėtinę vertę namų ūkio gamyboje ir įnešdamos didelį, tačiau sunkiai išmatuojamą indėlį į BVP kūrimą, ekonomikos augimą.

Dabartiniu metu plačiai pripažinta, kad įvertinti reprodukcijos ir „rūpybos ekonomikos“ indėlį yra labai problemiška – tai yra tarsi nematomo nemokamo darbo rezultatas, sukurtas neformaliame ekonomikos sektoriuje, todėl bendrasis vidaus produktas toli gražu neatspindi moterų veiklos. Genderinės ekonomikos tyrimuose žmogiškųjų išteklių reprodukcija ir namų ūkio rūpyba traktuojama kaip neatskiria-ma ekonomikos dalis, ūkio veiklos šaka, kuri yra prekinės gamybos ir žmogiškųjų išteklių plėtros pagrindas, nuo kurios didžiąja dalimi priklauso ir formaliojo, mokamo ekonomikos sektoriaus plėtra.

- Genderiniai santykiai daro įtaką ir valstybės biudžeto išlaidų struktūrai. Esant genderiniam darbo pasidalijimui, vyrai dominuoja tokiose ūkio veiklose kaip krašto apsauga, gynyba, valstybės valdymas,

viešasis administravimas, kurios yra palyginti dosniai finansuojamos iš valstybės biudžeto, o moterys yra užimtos daugiausia švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos, kultūros srityse, kurios finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu. Nuolatinis biudžetinių lėšų stygius šiose srityse užkrauna moteriai papildomą socialinę, švietimo, sveikatos apsaugos našta, rūpinantis šeimos nariais, kurią ji stengiasi kompensuoti papildomu savo darbu namų ūkio ekonomikoje.

Todėl ir fiskalinės politikos griežtinimo neigiami padariniai labiau veikia moteris negu vyrus, todėl susidaro genderiniai iškraipymai.

Savo ruožtu ši genderinė asimetrija neigiamai veikia ir makroekonominę politiką, ekonomikos augimą, ypač strateginėje perspektyvoje.

- Pasauliniai genderinės analizės tyrimai rodo, kad egzistuoja nevienodas moterų ir vyrų prieinamumo prie finansinių–ekonominių išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės galimybės.

Moterys susiduria su genderiniais apribojimais gauti finansinį kreditą, pasinaudoti technine parama, kelti kvalifikaciją, pasinaudoti verslo plėtrai svarbia informacija. Finansinių išteklių rinkoje iškeliami trys pagrindiniai apribojimai moterims – genderinė nuosavybės teisės nelygybė, finansinių rinkų segmentacija ir nusistovėjusios diskriminuojančios finansų rinkos normos.

Nelygiateisiškas finansinių–ekonominių išteklių paskirstymas, susiklosčiusios sociokultūrinės normos, kurios savotiškai įteisina genderinę nelygybę, reiškia, kad vyrai kaip socialinė grupė turi didesnes galimybes negu moterys prieiti prie išteklių, jais pasinaudoti ir kontroliuoti. Todėl pinigų ir kreditavimo politikos griežtinimas daro nevienodą poveikį moterims ir vyrams: moterys nukentčia labiau už vyrus.

Genderinė lygybė suprantama kaip vienodos moterų ir vyrų prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės galimybės. Genderinė lygybė ir ekonominis efektyvumas yra neatsiejami vienas nuo kito elementai. Jei egzistuoja genderiniai iškraipymai paskirstant išteklius, tai ekonomika veikia neefektyviai. Todėl genderinės analizės metodai – tai diagnostinis planavimo instrumentas, naudojamas siekiant užkirsti kelią neefektyviam išteklių paskirstymui.

Makroekonominiai pokyčiai turi būti grindžiami tokiais socialiniais pagrindais, užtikrinančiais minimalius neigiamus padarinius, užkertant kelią tokiems reiškiniams, kai ekonominiai ištekliai, atimami iš vienu socialinių grupių, „persilieja“ į kitas socialines grupes, kurios pasisavina išteklių kontrolės funkcijas (dažnai šias funkcijas perima kriminalinių darinių).

- Genderinė komponentė nėra neutralus, o, atvirkščiai, labai svarbus užsienio politikos formavimo ir efektyvumo veiksnys.

Pasaulinės prekybos organizacijos (PPO) veiklos analizė genderiniu požiūriu užsienio ekspertams leido padaryti dvi pagrindines išvadas: pirma, užsienio prekybos liberalizavimas gali padidinti genderinę nelygybę; antra, savo ruožtu genderinė nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą.

- Esantys genderiniai iškraipymai pramonėje ir versle lemia genderinę nelygybę ir eksporto bei importo srityje. Orientuotose į eksportą stambiosiose pramonės šakose (naftos produktų perdirbimas, energetika, transportas, statyba) vyrauja vyrai, moterys užima žemos kvalifikacijos ir mažai mokamas darbo vietas.

Moterų daugiausia sektoriuose, orientuotuose į vidaus rinką, smulkiame ir vidutiniame versle, mažmeninėje prekyboje, viešbučių ir restoranų paslaugų srityje, žemės ūkio produktų gamyboje, maisto ir lengvojoje pramonėje. Moterų dalyvavimas užsienio prekyboje dažnai apsiriboja importo vartojimu.

- Užsienio prekybos liberalizavimas reiškia muitų, tarifų ir kvotų panaikinimą importui ir daro skirtingą įtaką moterų ir vyrų ekonominei būklei (užimtumui, darbo užmokesčiui, socialinei padėčiai, gyvenimo lygiui).

Prekybos liberalizavimas gali sumažinti moterų konkurencingumą, taip pat riboja galimybes moterims išeiti į užsienio rinkas. Moterys daugiausia užimtos pramonėje, orientuotoje į vietinę rinką, o paprastai pigesnės importinės prekės išstumia vietinės pramonės produkciją. Dėl šios priežasties gali padidėti moterų nedarbas, sumažėti jų darbo užmokestis.

Prekybos liberalizavimas gali sustiprinti darbo rinkos segmentaciją genderiniu principu – padidinti moterų užimtumą darbu imliose, neefektyviose ūkio šakose.

Užsienio kapitalas dažniausiai investuojamas formaliame mokamame rinkos ekonomikos sektoriuje. Rečiau investuojama taip pat į maisto produktų gamybą, žemės ūkį, buitinių paslaugų gamybą, smulkųjį ir vidutinį verslą, kur dominuoja moterys. Todėl kyla nerimas, kad moterys nedaug ką gali laimėti liberalizavus prekių, paslaugų ir kapitalo judėjimą.

- Prekybos politika yra glaudžiai susijusi su monetarine, fiskaline, darbo ir užimtumo politika. Šios sąsajos gali smarkiai paveikti socialinį ir ekonominį moterų statusą. Prekybos liberalizavimas gali paveikti valstybės mokesčių bazę, o tai savo ruožtu turės įtakos socialinei sričiai.

Prekybos liberalizavimas reiškia nacionalinių finansinių rinkų atvirumą, naujas kreditavimo galimybes. Tačiau finansinių srautų reguliavimo taisyklių liberalizavimas gali dar labiau apriboti moterų galimybes gauti kreditus.

- Lietuvos ekonominės politikos pakeitimas genderiniu aspektu ir jos modernizavimas atvertų valstybei naujas stabilus ir subalansuoto ekonomikos au-

gimo perspektyvas bei sušvelnintų globalizacijos proceso padarinius.

Lietuvoje, nors ir priimtas Moterų ir vyrų lygių teisių įstatymas, deja, dar nėra sukurtos vientisos genderinės plėtros koncepcijos, kur derintusi ekonominiai, socialiniai, demografiniai, teisiniai, nacionaliniai ir globaliniai moterų ir vyrų padėties aspektai. Todėl būtų tikslinga daryti tyrimus šioje srityje, juos telkti mokslinių tyrimų centre.

Šiandien tikslinga kalbėti apie genderinę ekonomiką, kuri paplitusi visame pasaulyje, kaip apie mokomąją discipliną, kurios esmė – ekonominės plėtros studijos per genderinę prizmę.

Vientisos genderinės plėtros koncepcijos sukūrimas ir įgyvendinimas makroekonominiu ir struktūrinių reformų lygmeniu būtų vienas iš ekonominės politikos uždavinių. Tai labai svarbi ir neatsiejama valstybės ekonominės politikos dalis.

Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos ir pasaulio erdvę, ypač aktualu diegti genderinės analizės metodus, kelti genderinio sąmoningumo lygmenį, genderinių problemų suvokimą ir inicijuoti atitinkamų įstatymų kūrimą bei pagrindimą šioje srityje.

Literatūra

1. Badden S. *Trade and Work. Gender Equality Briefing Note*. UN Division on the Advancement of Women, 2000. <http://www.un.org/womenwatch/daw>
2. Badden S. Development and Gender in Brief. Issues #8 *Trade Policy*, BRIDGE, IDS, 1998. <http://www.ids.ac.uk/bridge/dgb8.html>
3. Beneria L. and Savitri B. Gender and Poverty: An Analysis for Action. *Gender and Development Monograph Series #2*. N.Y.: UNDP, 1999.
4. Bakker I. *The Strategic Silence: Gender and Economic Policy* Zed, 1994.
5. Baden S. Gender Issues in Financial Liberalisation and Financial Sector Reform. Paper prepared for EU (DG VIII) and OECD DAC/WID. *Sussex: BRIDGE*, 1996.
6. Budlender D. *A Review of Gender Responsive Budget Initiatives. A report of a global assessment commissioned by the Commonwealth Secretariat*. Community Agency for Social Enquiry (CASE). Johannesburg, South Africa. Mimeo, 2000.
7. Çagatay N. *Gender, Trade and the WTO*. Unpublished, 1996.
8. Çagatay N. et. al. Budgets As If People Mattered: Democratizing Macroeconomic Policies. *UNDP SEPED Conference Paper Series #4*. May 2000. <http://www.undp.org/seped/publications/budgets.pdf>
9. Fontana M., Joekes S. and Masika R. *Global Trade Expansion and Liberalization: Gender Issues and Impacts*. Brighton: Institute for Development Studies, 1998.
10. Hale A. (ed.). *Trade Myths and Gender Reality: Trade Liberalization and Women's Lives*. Global Publications Foundation and International Coalition for Development Action, 1998.
11. Hale A. Gender and Trade. Considerations on Conceptual and Political Interrelations. In: *Basic Building Blocks for a Gender and Trade Analysis*. North American Gender and Trade Network – US: *Economic Literacy Series Packet*. N.Y. #14, 2001.
12. Joekes S. Gender Analytical Perspective in Trade and Sustainable Development. In: *UNCTAD's Trade and Sustainable Development and Gender*, 1999.
13. Miller C. and Shahara R. Gender Analysis: Alternative Paradigms. *Gender and Development Monograph Series #6*. N.Y.: UNDP, 1999.
14. McCaffery E. *Taxing Women*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
15. Moser C. The Impact of Recession and Adjustment Policies at the Micro Level: Low Income Women... *Santiago: UNICEF*, 1989.
16. Nelson J. Feminist Theory and the Income Tax. In Julia Nelson. *Feminism, Objectivity and Economic*. London: Routledge, 1996.
17. Randall M. *The Price You Pay: The Hidden Cost of Women's Relationship to Money*. New York: Routledge, 1996.
18. Stotsky J. Gender Bias in Tax Systems. *IMF Working Paper*, September, 1996.
19. Stavaren Irena. Global Finance and Gender. *Brussels: WIDE*, 2001.
20. Stavaren I. *Gender and Trade Indicators: A Contribution to a Sustainability Impact Analysis for EU Trade*. 2001. <http://www.wide.org>
21. Seminar *Strengthening Women's Rights in the Accession Process*. European Women's Lobby. Brussels, 14th September 2001. // <http://www.womenlobby.org>
22. Segnino S. Gender Inequality and Economic Growth: A Cross Country Analysis. *World Development*, 28 (7), 2000.
23. Sen G. Gender Mainstreaming in Finance Ministries. *World Development*, 28 (7), 2000.
24. A Taste of Success: Examples of the Budget Work of NGOs. *The International Budget Project*. Center on Budget and Policy Priorities, September 2000, Washington, DC.
25. *Trade, Sustainable Development and Gender*. Unites Nations Conference in Trade and Sustainable Development. N.Y. – Geneva: UN, 1999.
26. Tobbre N. Who pays for the Kids? Gender and the Structure of Constraint. *London: Routledge*, 1994
27. Williams M. The Roots of Trade Policy. In Vander Stichele's *Gender Mapping the European Union Trade Policy*. WIDE, 1997.
28. Williams M. Trade Liberalisation Society and the Environment. *Ecumenical Review*, Vol.48, No 3, 1996.
29. Williams M. Free Trade or fair Trade? *DAWN discussion paper on the WTO*, 1999.
30. Williams M. Gender and Trade in Global Economics: A Brief Survey, 2001. <http://www.tradewatch.org>
31. UN. Platform for Action and the Beijing Declaration. *New York: United Nations*, 1996.
32. UN. World Survey on the Role of Women in Development: Globalisation, Gender and Work. *New York:*

- United Nations*, 1999.
33. UNDP. Human Development Report 1999. *Oxford: Oxford University Press*, 2001.
 34. UNIFEM. Progress of the World's Women 2000. *New York: UNIFEM*, 2000.
 35. WIDE. Gender, Trade and Rights: Moving Forward. *Brussels: WIDE.*, 2000.
 36. Women's World Banking. <http://www.soc.titech.ac.jp/icm/wind/wwb-report.html>, 1999.
 37. World Bank. Enhancing Women's Participation in Economic Development. *World Bank Policy Paper. Washington D.C.: World Bank*, 1994.
 38. World Bank. Toward Gender Equality. The Role of Public Policy. Development in Practice Series. *Washington D.C.: World bank*, 1995 a)
 39. World Bank. Advancing Gender Equality. From Concept to Action. *Washington D.C.: World Bank*, 1995 b).

Ona Gražina Rakauskienė

Macroeconomic Policy: Gender Approach

Summary

The publication was compiled to provide the Lithuanian reader with a comprehensive understanding of gender responsive economic initiatives. It provides a conceptual and theoretical framework, traces the evolution of work in this area, shows how gender economics and gender analysis have been used as a tool of a more efficient allocation of economic resources.

The article outlines and discusses the main gender problems and their impact into the government economic policy not only on the micro– but on the macro level too. It is the discussion about the gender responsive budget, trade liberalisation and gender impact into the trade liberalisation and gender responsive financial policy.

The author concludes the integration and implementation of the gender analysis into the Lithuanian government economic policy could accelerate the sustainable economic growth and soften the consequences of globalisation process.

Ona Gražina Rakauskienė – Lietuvos teisės universiteto Ekonomikos katedros profesorė, habilituota socialinių (ekonomikos) mokslų daktarė.

Telefonas +370 5 2714547.

Elektroninis paštas ona.rakaus@lrs.lt

Straipsnis įteiktas 2002 m. rugsėjo 17 d.; recenzuotas; parengtas spausdinti 2002 m. gruodžio mėn.

DOI: 10.5755/j01.ppa.0.3.27298